

## **HIERARCHIA STREDÍSK A REGIONÁLNA DIFERENCIÁCIA Z HĽADISKA ZÁKLADNÝCH FUNKCIÍ V REGIÓNE BÝVALÉHO OKRESU HUMENNÉ**

### **Abstract**

The article deals with transformation of the settlement's hierarchical structure of the former region Humenné, focused on the towns (Humenné, Snina, Medzilaborce) and their economic strength in the region. At the same time there is also analysed relationship between towns towards their hinterlands. The time period for the analyse is 1970-1998 – communist as well as transformation era.

### **Key words**

Society's transformation, territorial (spatial) organization of the society, basic functions of settlements, commuting (to work)

### **Úvod**

Transformácia slovenskej spoločnosti v 90-tych rokoch výrazným spôsobom zasiahla všetky oblasti života. Tento trend, ktorý po roku 1993 (vznik Slovenskej republiky) ešte nadobudol na intenzite, mal za následok i zásadne zmeny v organizácii komplexného systému osídlenia. V predkladanom článku je tento proces hodnotený na území regiónu bývalého okresu Humenné. Na kvalitatívne a kvantitatívne hodnotenie intenzity tohto procesu bola použitá metodika, ktorú rozpracoval a vyhodnotil Hampl (1996) pod názvom hierarchia stredísk a regionálna diferenciácia z hľadiska základných funkcií na území Českej republiky.

### **Metodika práce**

Hierarchia stredísk a regionálna diferenciácia z hľadiska základných funkcií tvorí typ relatívne syntetického hodnotenia systému osídlenia založeného na analýze rozmiestnenia základných funkcií, resp. aktivít viazaných na obyvateľstvo a predovšetkým potom na integrálnom vyjadrení tohoto rozmiestnenia prostredníctvom charakteristiky komplexnej funkčnej veľkosti (KFV).

Pri použití tejto metodiky rozlišujeme tri základné funkcie pri posudzovaní stupňa rozvinutosti systému osídlenia v tom ktorom regióne. A to : obytnú funkciu (O), pracovnú (P) a široko chápanú obslužnú, zjednodušene stotožnenú s rozsahom nevýrobného sektoru resp. nevýrobnej sféry (N), vychádzajúc pritom z týchto troch základných funkcií ako z troch najpodstatnejších foriem „ lokalizácie obyvateľstva“. To, že sa jedná

o najpodstatnejšie typy územných spätostí obyvateľstva dokazuje najvyššia intenzita priestorových pohybov ľudí, t.j. dochádzka za prácou a za službami. Jednoduchou agregáciou, t.j. prostým priemerovaním podielu územných jednotiek na uvedených funkciách, je potom možné získať syntetickú charakteristiku „komplexná funkčná veľkosť“ tak u obcí ako i u regiónov, resp. veľkosti celkovej viazanosti obyvateľstva k týmto jednotkám.

Jednotlivé základné funkcie pri sledovaných strediskách boli určené ako podiely na celom skúmanom regióne bývalého okresu Humenné (región bývalého okresu Humenné = 1000) z hľadiska :

- O – počtu trvalo bývajúceho obyvateľstva
- P – počtu obsadených pracovných príležitostí
- N – počtu obsadených pracovných príležitostí bez poľnohospodárstva, lesníctva, priemyslu, stavebníctva, dopravy a spojov

Ak vyššie uvedeným spôsobom je možné reprezentatívne charakterizovať veľkosť obcí prípadne regiónov a stiahnutím týchto veľkostí k plošnému rozsahu i územnej intenzite sledovaných jednotiek, sú možnosti vyjadrenia kvality (vyspelosti, progresivity) týchto jednotiek podstatne obmedzenejšie. V zásade je možné použiť iba jednoduché a realitu iba veľmi približne hodnotiace pomerové ukazovatele typu N/O alebo KfV/O. Tieto charakteristiky zohľadňujú iba relácie resp. vzťahy v rozsahu jednotlivých funkcií za predpokladu ich rozdielnej progresivity :  $O < P < N$ . Pre presnejšie a citlivejšie hodnotenie sú potrebné ďalšie informácie (podrobnejšie štruktúrovanie nevýrobného sektoru), ktoré naša štatistika neposkytuje.

### **Dosiahnuté výsledky**

Podľa použitej metodiky boli stanovené základné hodnotiace charakteristiky (O,P,N,KfV) pre tri obce mestského charakteru (Humenné, Snina, Medzilaborce) a pre ostatné obce regiónu bývalého okresu Humenné (ostatné obce boli vyhodnocované ako celok, pričom dáta za rok 1998 sa pre tri nové okresy, ktoré vznikli na území sledovaného regiónu, vyhodnocovali ako súčet).

Pretože ide o relatívne malé územie, boli sledované ukazovatele vyhodnocované podľa sčítaní za dlhšie obdobie (roky 1970,1980, 1991 a predbežné sčítanie za rok 1998). Týmto krokom je možné porovnať vývoj tak počas tzv. „hlbokého socializmu“ i za obdobie veľkých transformačných zmien po roku 1989.

Najdôležitejšou časťou práce je diskusia a rozbor problému v analytickej textovej časti, ktorej cieľom je vysvetliť daný vývoj, ktorý je prehľadne znázornený v tabuľkovej prílohe.

Celé sledované obdobie (1970-98) je rozdelené do troch základných časových úsekov (1970-80, 1980-91, 1991-98), pričom každé z týchto období je obdobím iných ekonomických, sociálnych a politických zmien, ktoré rôznym spôsobom formovali sídelnú štruktúru sledovaného regiónu. Prvé obdobie (1970-80) je vo veľkej miere poznačené riadenou (direktívnou) urbanizáciou a industrializáciou, ktoré sú charakteristické pre celé územie Slovenska. I tu v sledovanom regióne sa prejavuje snaha umelo „plánovitým“ spôsobom zmeniť prevažne agrárny charakter územia. Vo všetkých troch mestách regiónu prebiehali podobné procesy (pr. extenzívne vytváranie nových pracovných miest prostredníctvom nových podnikov a naviac v takom odvetví hospodárstva, ktoré nemalo v tomto regióne žiadnu tradíciu), ktoré mali zabezpečiť industriálny a urbanizačný rozvoj. Na tieto zmeny zákonite reagovalo i obyvateľstvo (predovšetkým mladé) migráciou do týchto miest, čím sa oslaboval demografický potenciál vidieka. Tomuto trendu výrazne napomohla i reforma v sociálnej oblasti (1974), ktorá zabezpečovala pre mladé rodiny vyššie rodinné prídavky na druhé resp. tretie dieťa. S rozvojom priemyslu nastal i rozvoj nevýrobnej sektoru, ktorý v tomto období plnil iba obslužnú resp. doplnkovú funkciu pre primárny (poľnohospodárstvo) a sekundárny (priemysel) sektor. Preto o rozvoji tejto sféry ako sektoru „samého pre seba“ nemôžeme uvažovať. Pre ostatné vidiecke obce je možné konštatovať všeobecný úpadok spôsobeným neprimeraným preferovaním miest ako výrazných regionálnych centier. Z hľadiska kvalitatívnej vyvinutosti sídiel (P/Ox100, N/Ox100, KfV/Ox100) zaznamenalo zo všetkých troch mestských sídiel najvyšší nárast mesto Humenné, ktoré čerpalo tak z pozície najväčšieho sídla, ako i z lokalizácie centrálnych funkcií okresného mesta.

Obdobie 1980-91 bolo výrazne poznačené zásadnými zmenami v politike i ekonomike (najmä r. 1989). Toto prechodné obdobie poznačené neistotou malo za následok útlm vo všetkých hodnotiacich charakteristikách takmer pre celý región. Výraznejšie vystupuje iba mesto Snina a to v dôsledku výstavby vodárenskej nádrže Starina (ukončenie 1985), ktorej predchádzalo presídlenie viac ako 5 tis. obyvateľov zo zatopenej oblasti práve do spomínaného mesta, čo zákonite viedlo k potrebám vytvorenia nových pracovných príležitostí pre týchto presídlencov. Proces prehlbovania sa rozdielov medzi mestom a vidiekom sa čiastočne spomalil. Dominantné postavenie si naďalej zachováva mesto Humenné, no jeho pozícia voči Snine sa čiastočne oslabila.

Posledné obdobie (1991-98) je už obdobím, v ktorom sa zmeny z roku 1989 prejavili v plnej miere. Na povrch vyšli mnohé skryté procesy, ktoré boli pre „socialistickú spoločnosť“ neprípustné (pr. nezamestnanosť, čierny obchod, ekonomická kriminalita). Pri porovnaní s predchádzajúcimi

obdobiami vystupujú nové skutočnosti. Mýtus o zamestnanosti resp. práce pre všetkých sa už v prvých rokoch po celospoločenských zmenách (r.1989) rozplynul, pričom už v r. 1993 dosiahla nezamestnanosť v regióne dvojcifernú hodnotu. Sledované obdobie je charakteristické postupným prechodom na trhové hospodárstvo. Tento prechod je poznamenaný hlbokými ekonomickými zmenami, ktoré sú sprevádzané ťažkou ekonomickou a finančnou situáciou pre väčšinu obyvateľov regiónu. To sa prejavilo na viacerých sledovaných ukazovateľoch. Vo všetkých mestách dochádza k stagnácii nárastu obyvateľstva. Tento všeobecný trend, charakteristický nielen pre tento región, je spôsobený najmä zlým finančným a ekonomickým zabezpečením mladých rodín, pre ktoré je veľmi náročné vychovávať čo i len jedno dieťa. Nárast podielu nevýrobného sektoru je spôsobený zväčšujúcim sa rozsahom príležitostí v tomto sektore, zvyšovaním platovej úrovne i významnosti týchto aktivít pre ekonomický rozvoj. Tento trend je porovnateľný s obdobím 70-tych rokov, no s tým rozdielom, že súčasný trend je zapríčinený výhodnejšími ekonomickými podmienkami (nie direktívne ako pred 20-timi rokmi) v mestách v prirodzenom trhovom mechanizme založenom na konkurencii. Všetky väčšie obchodné spoločnosti (rôzne firmy, banky, poisťovne, atď.) majú svoje sídla i pobočky iba v mestách, čo stavia menšie firmy v ostatných obciach do nevýhodnej pozície a ich prevádzkové náklady sú v porovnaní s podobnými firmami v mestách vyššie. Preto takmer celá oblasť zázemia miest je pre mnohé ekonomické subjekty nezaujímavá. V poslednom období však dochádza i k spätnej migrácii obyvateľstva z miest na vidiek, čo je spôsobené hlavne finančne náročným bývaním v mestách. Ale tento trend má aj jednu veľkú nevýhodu, ktorou je denná dochádzka za prácou do miest. Z tohto dôvodu mnohé z obcí už nadobúdajú obytnú a niektoré čiastočnú aj rekreačnú funkciu. Veľkým negatívom pre vidiecke obce je aj rozpad a následná likvidácia poľnohospodárskych družstiev, ktoré boli nosnou hospodárskou bázou vidieka tejto oblasti. Po vzniku troch nových okresov (1996) sa čiastočne posilnila pozícia Sniny a Medzilaboriec ako okresných miest. Rozdiel medzi mestom a vidiekom sa ešte viac prehľbuje.

## **Záver**

Po zhodnotení celého skúmaného obdobia (1970-1998) je zrejmé, že po celý čas sa v rôznej miere posilňovala pozícia všetkých troch miest. Najväčší nárast a perspektívy rozvoja majú mestá Humenné a Snina, ktoré majú zároveň i predpoklady plniť pre svoje zázemie funkciu okresného centra. Rozvoj mesta Medzilaborce vzhľadom na jeho veľkosť bol pomalší a jeho funkcia okresného centra je veľmi otázna. Tomu nasvedčuje aj tá skutočnosť, že najväčším zamestnávateľom v meste nie je ekonomický

subjekt, ale okresný úrad. Pozícia vidieka sa v priebehu celého sledovaného obdobia oslabuje, pričom najzložitejšia ekonomická i sociálna situácia je práve v posledných rokoch.

### **Zoznam použitej literatúry**

- Hampl, M. a kol. : Geografická organizace společnosti a transformační procesy v České republice. Přír. fakulta UK, Praha, s.395
- Hampl, M., Ježek, J., Kuhn, K. (1978) : Sociálněgeografická regionalizace ČSR. Praha, VÚSEI a ČSDS při ČSAV
- Okresy Prešovského kraja. Krajská správa ŠÚ SR, Prešov, 1999
- Štatistický bulletin 4/1999. Krajská správa ŠÚ SR, Prešov, 1999
- Sčítanie ľudu, domov a bytov 1970. Slovenský štatistický úrad, 1970
- Sčítanie ľudu, domov a bytov 1980. Slovenský štatistický úrad, 1980
- Sčítanie ľudu, domov a bytov 1991. ŠÚ ČSFR, Praha, 1991
- MOŠ (1998) – predbežná štatistika podľa jednotlivých obcí, ŠÚ SR elektronická podoba, 1998

### **Summary**

Changing position (1970-1998) of three towns (Humenné, Snina, Medzilaborce) and their hinterlands in former district Humenné area was evaluated by method called hierarchy of the centres and regional differentiation (on the base of their functions). The method is based on analysis of the economic active population's structure.

The research consists of three periods (1970-80, 1980-91, 1991-98). For every of them is typical different social process. First of them is a period of managed urbanization, industrialization as well as forced growth of towns, second is a period of important social changes (1989) and following moderation, third is a period of reinforcing of the changes and of market-oriented society's development.

All period is characterized by differentially rising town's positions (most of Humenné and Snina) and declines of their hinterlands. Generally there is starting a trend of economically more advantageous urban environment. The rural settlements will be provided before all housing and alternatively recreation function in the future.

Table 1: Functional centre's size (1970, 1980, 1991, 1998)

Table 2 : Developmental indices of CFS (complex functional size) and basic functions of individual towns (1970-1998)

Table 3 : Qualitative development of individual centres (1970, 1980, 1991, 1998)